

ЛОКАЛІЗАЦІЯ КОЗАЦЬКИХ ЗИМІВНИКІВ НА ТЕРИТОРІЇ МІСТА ЗАПОРІЖЖЯ

О. Л. Олійник

Фаховий коледжу бізнесу та харчових технологій ЗНУ

zap.oliynyk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6644-8294>

Ключові слова: козацтво, зимівники, Олександрівський ретраншемент, Запорозькі Вольності, Вознесенівка, колонізація, експансія.

На основі архівного картографічного матеріалу та окремих наративних джерел робиться спроба підрахунку і локалізації запорозьких зимівників на території сучасного міста Запоріжжя. Ставиться питання можливих археологічних розвідок у місцях розташування окремих зимівників з метою визначення дати їх заснування, а відтак і дати перших поселень на території міста та встановлення відповідних пам'ятних знаків, а можливо і музеєфікації окремих археологічних об'єктів та їх включення до туристичної інфраструктури міста.

LOCALIZATION OF COSSACK WINTERING CAMPS ON THE TERRITORY OF THE CITY OF ZAPORIZHZHIA

O. L. Oliynyk

Separate Structural Subdivision «Vocational College of Business and Food Technology of Zaporizhzhia National University»

Keywords: Cossacks, zymivnyk, Alexander Retrenchment, Zaporozhian Volnosti, Voznesenivka, colonization, expansion.

On the basis of archival cartographic material, an attempt is made to localize the Zaporozhian winterers on the territory of the modern city of Zaporozhye. It is claimed that the countdown to the founding of the city cannot begin with the construction of a fortification by the Muscovites here, from which the beginning of the expansion or capture of the southern territories of the Zaporozhian Liberties can be counted. Documentary evidence of the aggressiveness of the invaders' actions and the brutality of their behavior are provided. The question arises of possible archaeological explorations in the locations of individual winter camps in order to determine the date of their establishment, and therefore the date of the first settlements on the territory of the city. It is proposed to install appropriate memorial signs, and possibly museumization of individual archaeological sites and their inclusion in the tourist infrastructure of the city.

Давно існуючі критерії визначення давності заснування будь-якого населеного пункту ґрунтуються на усталеній методиці, в якій археологічні методи датування дають вченим повнішу картину у встановленні дати заснування (появи, виникнення) середньовічних міст. Зрозуміло, що жоден з існуючих методів не гарантує точності у визначенні цих дат. Основні принципи при встановленні віку поселення – це неперервність його історії з моменту першої літописної згадки та розташування на одному й тому ж місці протягом всього часу існування, теж не спрощують процес

датування. Однак переважна частина європейських міст продовжує керуватися у встановленні днів «народження» міста першими письмовими згадками.

В нашому випадку такий підхід є сумнівним оскільки письмові згадки про існування поселень на території сучасного міста сильно розведені в часі та просторі – від легендарного поселення при Крарійській переправі, про яке згадував у Х ст. візантійський імператор Костянтин VII Багрянородний, і до села Вознесенівка, що виросло з козацьких зимівників.

Однозначно можна стверджувати, що так званий Олександрівський ретраншемент, від заснування якого тривалий час вівся відлік часу заснування міста Олександрівськ, а відтак і Запоріжжя, ніяк не можна вважати відправною точкою заснування міста, хоча б через те, що міста на порожньому місці не з'являються. Відомий план вказаного ретраншементу яскраво це засвідчує, оскільки практично з усіх боків він оточений більш ранніми поселеннями запорожців – зимівниками. На плані цього ретраншементу при злитті річок Московки та Кучугумки позначено 10 «хуторів запорозьких козаків». Це і є запорозькі зимівники. Кожен з них зображений на плані у вигляді окремої садиби із відповідною кількістю будівель – переважно трьох. Причому три з зображених на плані «хутора», позначених нами цифрами 1, 2, 3, безпосередньо примикали до запланованого укріплення¹ (Рис. 1.). Перший знаходився на заході від укріплення, другий – на північному заході, а третій на півночі ретраншементу. Решту зимівників зображено трохи поодаль. Відстань між окремими зимівниками можна вирахувати завдяки поданому тут масштабу. Так відстань між зимівниками 1, 2, 3 становила близько 227,5 м. між кожним; між зимівниками 4 і 5 – 292,5 м.; між 5-им і 6-им – 227,5 м.; між 6-им і 7-им – 325 м.; між 7-им і 8-им – 162,5 м. Найбільша відстань між 9-им і 10-им зимівниками – більше 1 км. Тут, ці 10 зимівників розташовані на 11 км.² Тобто на один зимівник в середньому припадає 1,1 км.² Це досить висока щільність.

Достеменно невідомо коли були засновані ці зимівники, але точно, що набагато раніше ніж з'явився проект вказаного укріплення московитів. Навіть якщо припустити, що ці зимівники з'явилися тут після переходу запорожців під юрисдикцію Російської імперії у 1734 році, то вони на 35 років старші за зображений на плані ретраншемент. Але цілком можливо, що вони тут існували ще за часів старої Січі, тобто до 1709 року, а можливо й раніше.

Тут варто нагадати, що зимівники були найдавнішою інституцією запорозького козацтва, оскільки виникли разом з самим козацтвом і були основою їх господарської діяльності, та своєрідними опорними пунктами чи базою господарської колонізації Степової України. Перша документальна згадка про запорозькі зимівники, як про щось цілком стале і зрозуміле, зустрічається в жалуваній грамоті польського короля Стефана Баторія від 20 серпня 1576 року, де сказано: – «Від Самар-

ських земель через степ до самого Дону, де ще до гетьмана Предслава Лянцкоронського козаки запорозькі свої зимівники мали, і те все аби непорушно навіки при козаках запорозьких лишалось...»². Відомо, що згаданий гетьман Лянцкоронський помер у 1531 році, а перший свій похід він організував у 1518 році. Отже, запорожці мали свої зимівники від Самари до Дону ще до його гетьманування, тобто вже у XV ст. зимівники існували. До речі, згадувану жалувану грамоту Стефана Баторія спеціальним універсалом, на прохання кошового отамана запорожців Дем'яна Барабаша, підтвердив 15 січня 1655 року гетьман Богдан Хмельницький. І в його універсалі підкреслювалися права запорожців мати зимівники на цій території.

Тому, цілком очевидно, що зображені на поданому плані зимівники можуть виявитися набагато старішими від будь-яких московських укріплень які з'явилися на запорозьких землях. Визначити їх вік напевно було б можливо, при встановленні їх точного місцезнаходження та проведенні археологічних досліджень. Якщо накласти на існуючий план сучасну топографічну мапу цього району міста, то отримаємо таку локалізацію зображених на плані зимівників: Позначені зимівники 1, 2, 3 знаходилися там, де нині розташовані будинки 6, 3А та 1А по вул. Миколи Ласточкина; зимівники 4 і 5 – по вул. Академіка Амосова 63 та 65; зимівник 6 – в районі кондитерської фабрики, а зимівники 7 і 8 – на місці нинішніх буд. 73–74 та 75–79 по вул. Базарній (Рис. 1).

Зрозуміло, що проводити розкопки на місці існуючої забудови неможливо, а от встановити пам'ятний знак на одному з будинків чи поблизу нього цілком можливо.

Інше поселення, що донедавна існувало в межах сучасного міста – це село Вознесенівка, яка в контексті можливих археологічних досліджень видається більш перспективною, оскільки також постала з козацьких зимівників. З розповідей старожилів цього села зібраних Я. П. Новицьким в кінці XIX ст. зазначається, що «...попервах у Вознесенці було всього-навсього 13 хат і всі запорозькі» За словами 86 літнього діда Власенка це були переселенці з зимівників острова Хортиця, яка була віддана менонітам у 1789 році³.

Але хортицькі зимівчани виселялися не на порожній лівий берег Дніпра, а до вже здавна

¹ РГВИА Ф. 349. Оп. 12. Д. 5032.

² Миллер Г. Ф. Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах. – Москва, В университетской типографии. 1846. 96 с.

³ Новицький Я. Твори в 5-ти томах. Т. 2. – Запоріжжя: ПП «АА Тандем», 2007. – 510 с., 16 с. іл.

існуючих там зимівників один з яких належав запорожцю Нешкрєбі, від чого і перша назва цього поселення – Нешкрєбівка. Є певні свідчення й про ще один козацький рід Кармазів, який з о. Хортиця пареселився до Нешкрєбівки/Вознесенки: – «Виявилось, що на о. Хортиця Наумова балка називається так, бо жив тут запорожець Наум Кармазь, який потім перебрався в село Нешкрєбівка, що потім стала називатися Вознесенкою, бо там була збудована Вознесенська церква»⁴. Тут зазначено й причину зміни назви села – будівництво церкви Вознесіння Господнього.

На поданій Я. П. Новицьким схемі розташування так званих «рангових дач» в околицях Олександрівська, вище впадіння в Дніпро річки Сухой Московки, навпроти неіснуючого нині острова Дубовий, позначено «хуторъ»⁵ (Рис. 4). Цілком можливо, що це саме той зимівник Нешкрєби навколо якого і розрослася спочатку Нешкрєбівка, а згодом, після зведення церкви Вознесіння Христового – Вознесенівка. Вперше ця козацька слобода згадується як Вознесенівка у так званій «ревизкой сказке» 1795 року. Інший сучасник зазначає, що «...попервах там (у Нешкрєбівці – авт.) було тіко три хати запорожців: Нескрєби, Гайдука і Летючого (Безроди)»⁶.

Навпроти Нешкрєбівки/Вознесенки на плані о. Хортиця від 1786 року на лівому боці острова позначено 8 зимівників з іменами власників: Степана Вергерки, Івана Шевця, Семена Кравця, Василя Книшенка, Івана Івахи, Федора Шлепки, Івана Чорана і якогось Кравцова (Рис. 7). Наразі невідомо яка доля спіткала цих хортицьких зимівчан після передачі острова в управління менонітів у 1789 р. Можливо, саме вони стали переселенцями до Нешкрєбівки/Вознесенки.

Маємо і більш ранні письмові свідчення про зимівники на Московці. Так архімандрит Леонтій (Яценко-Зеленський, Лука Степанович; (1726–1807), описуючи свою першу подорож на Січ у 1750 р., згадує, що зупинявся на ночівлю в зимівнику «сидня» на р. Московці. Між іншим, ця ночівля вразила його надзвичайними людськими якостями господаря зимівника і повністю розвіяла насторожено-вороже ставлення до запорожців,

⁴ Щоденник мешканця села Вознесенка Трохима Кармазя (1906–1918) / Упорядники Ю. Каптюх, В. Стойчев, В. Кармазіна / Вознесенські старожитності. Випуск 1. – Запоріжжя, 2010. – 158 с. – С. 11.

⁵ Новицький Я. П. Очерки истории Запорожья (Александровска до 1921 г.) – Запорожье: РИП «Выдавэць», 1992. – 128 с.: илл.

⁶ Новицький Я. Твори в 5-ти томах. Т. 2. – Запоріжжя: ПП «АА Тандем», 2007. – 510 с., 16 с. іл.

накинуте молодому священику його московськими ієрархами. З проявом найкращих людських якостей зимівчан Яценко-Зеленський стикався повсякчас усією довгою дорогою до самої Січі⁷. Шкода, що він не згадає імені цього запорозького «сидня» і не конкретизує місця розташування зимівника. Але цілком можливо, що місцем ночівлі подорожніх був саме позначений на згаданій схемі «рангових дач» «хуторъ», а гостинним господарем був той самий запорожець Нешкрєба.

На мапі 1772 року на р. Московці позначено 10 зимівників (Мал. 5). Щоправда тут не зрозуміло яка саме це Московка. А от по берегах Сухой Московки, довжина якої дорівнює 15 км., за спогадами одного з нащадків запорожців 96 річного Василя Нагірного «...жили хуторами запорожці; по їх прозвищах балки і тепер зуться. Балка Гасанова, – там жив Гасан; Дігтярева – жив Дігтярь; Капустянка – жив Капустян; Савосьчина і Таранова, що вйшли в Капустянку, – жили Савоська і Таран. Жили ще тут запорожці *Летючий, Зінчак, Гайдук, Карбула, Галичий, Нескрєба, Самсика, Кенебас*, та ще деякі». Оповідач називає 13 прізвищ з тих, що він згадав, бо були ще «деякі». На 15 км. довжини річки маємо 13 зимівників. Тобто, умовна відстань між ними була трохи більшою 1 км.⁸. В цьому переліку знову згадуються прізвища Нескрєби, Гайдука і Летючого, зимівники яких напевно і стали основою слободи Нескрєбівки/Вознесенівки.

Не виключено, що саме види цієї слободи потрапили на світліни відомого українського фотохудожника В. А. Світличного у 40-х рр. XIX ст. (Рис. 10, 11). Тому, на колишній території с. Вознесенівки, яка ще не забудована варто було б провести розвідку, заклавши кілька траншей у найперспективніших місцях. І в разі виявлення цікавого для нас об'єкту – провести повноцінну розкопки з подальшою музеєфікацією виявленого об'єкту та історичною реконструкцією. Такий об'єкт безумовно став би туристичною окрасою та своєрідною візитівкою міста.

На складеному Я. П. Новицьким плані Олександрівська видно як з'єднувалися новою забудовою між собою обидві фортеці. Тут на експлікації цифрою «20» ним помилково позначено «казенный фруктовый сад», який за його словами бере свій початок з зимівника, що був у трьох верстах від

⁷ Эварницкий Д. И. Две поездки в Запорожскую Сечь Яценко-Зеленского, монаха полтавского монастыря, в 1750–1751 гг. / Эварницкий Д. И. – Екатеринослав : Тип. Н. А. Андрущенко, 1915. – 104 с.

⁸ Новицький Я. Твори в 5-ти томах. Т. 2. – Запоріжжя: ПП «АА Тандем», 2007. – 510 с., 16 с. іл.

фортеці на річці Суха Московка ще у 1770 році. Насправді на такій відстані від фортеці позначено хутір на іншій мапі (Рис. 3), який дійсно став міським садом і нині добре відомий містянам як ботанічний сад, а раніше як хутір глухонімих⁹.

З експлікації наведеного вище плану будівництва Олександрівського ретраншементу, дізнаємося, що для його зведення планувалося залучити 2 тис. будівничих, які мали побудувати укріплення за 40 днів. В офіційних документах пригнаних на його будівництво кріпаків називали «лопатниками», а запорожці їх влучно перейменували на «лапотників». Ретраншемент в цьому місці збудувати так і не вдалося – завадила весняна повінь 1771 р. і його будівництво було перенесено вище за течією Дніпра, ближче до Сухої Московки. (Нині це район Малеого ринку, де донедавна можна було помітити залишки західного валу на території між АЗС «Укрнафта» по вул. Шкільна 19 та територією ЕЛУАШ по вул. Авангардній. До речі, колишня школа № 2, по вул. Шкільна 21, в народі раніше називалася – «школа на валах».

Тому на карті останньої чверті XVIII ст. можна побачити дві фортеці – стару і нову. Крім того, тут добре видно скільки зимівників було на протилежному правому березі Дніпра нижче Хортиці. Вони стояли тут суцільною стіною. Відстань між окремими садибами зимівників складала всього кілька сотень метрів¹⁰ (Рис. 7). Саме їх, а не якісь міфічні «потьомкінськіє дерєвні» бачила, подорожуючи Дніпром до Криму влітку 1786 року, російська цариця зі своєю челяддю. Цю подорож із захопленням описували її учасники – посол Франції Луї-Філіп де Сегюр, якого особливо вразила майстерність старих запорозьких лоцманів, та австрійський дипломат Шарль-Жозеф де Ліль.

Перенесену до Сухої Московки фортецю видно поблизу с. Вознесенка і на пізнішій мапі кінця XIX – початку XX ст. (Рис. 6). А також на схемі межування земель початку XIX ст., де трохи вище зображено «хутір», хоча це безумовно один з зимівників який залишився після розмежування запорозьких земель (Рис. 4).

Згадана повінь 1771 р. і перенесення будівництва фортеці на інше місце не зберегла вказані зимівники від розорення московитами. В Архіві Коша Нової Січі збереглися документи, що демонструють спробу офіційної влади Коша від-

стояти природне право козаків на своє житло, землю та власність. У своєму листі від 23 грудня 1771 р. до цариці Катерини-II запорожці писали: – «...у минулому 1770 році, як тільки ми військо Запорізьке Низове пішли на службу вашій імператорській величності, залишивши свої зимівники, то приїхавши генерал-поручник Деденьов на Запорозьких землях по річці Московці, на місцях, де були козацькі зимівники, фортецю Олександрівську збудував, для чого ті козацькі зимівники були розорені: при тій фортеці тепер оселяються різні люди яких тамошній комендант допускає до користування запорозькими землями та угіддями, зовсім спустошивши запорозькі ліси на будівництво та обігрів, а запорозькі козаки, без житла розорені, терплять крайню нужду та образу». Далі в листі запорожці просили царицю наказати місцевим чиновникам не чинити ніяких спустошень і військо Запорозьке не утискати, а за розорені під будівництво, козацькі зимівники, ображених козаків задовольнити¹¹.

Відповіді на своє прохання запорожці не отримали, а от факт сплюндрування усієї місцевості московськими зайдами знайшов відображення в усних переказах. Так, нащадок перших поселенців Олександрівської фортеці дід Нагірний розповідав: – «...в першу зиму одних лопатників і грабарів присланих з Росії, працювало до 8 тис. чоловік, і оскільки зима була люта, а в землянках сирі і холодно, то люди кинулись рубати ліс. Молоді і старі, в обхват двох чоловік дуби рубали нещадно, рубали на дрова, на будівлі, а на весну берегами обох Московок лисіли одні пеньки. З тих пір береги обох Московок залишилися голими і вже допоки світить сонце не буде тут лісу» – з жалем підсумував старий дід¹². Пізніше, запорожці змушені були охороняти свій ліс від нещадного вирубування гарнізоном фортеці.

З листа запорожців цариці та наведеного переказу зрозуміло, що мова йде саме про зображений на плані перший ретраншемент, хоча при його зведенні постраждали й околиці Сухої Московки, на берегах якої мешкали вищезгадані запорожці.

Варто згадати і урочище Сагайдачне, де окрім знаменитого Сагайдака, який героїчно загинув боронячи свій зимівник від московитів, мешкали ще й запорожці Хоз та Шуть¹³.

⁹ Новицкий Я. П. Очерки истории Запорожья (Александровска до 1921 г.) – Запорожье: РИП «Выдавэць», 1992. – 128 с.: илл.

¹⁰ Бойко А. В. Запорожский зимівник останньої чверті XVIII століття. – Запорожжя: РВП «Видавецъ», 1995. Додаток.

¹¹ Новицкий Я. П. Очерки истории Запорожья (Александровска до 1921 г.) – Запорожье: РИП «Выдавэць», 1992. – 128 с.: илл.

¹² Новицкий Я. П. Очерки истории Запорожья (Александровска до 1921 г.) – Запорожье: РИП «Выдавэць», 1992. – 128 с.: илл.

¹³ Там же. С. 186.

Одним словом, поки загони запорожців здобували «славу російській зброї» в складі російських армій в поході на Крим, в їх оселях хазяйнували майбутні «брати». Мирні мешканці Запорожжя потерпали від свавілля московських військ, що йшли на Крим, гірше ніж від ворога. Вони навіть склали про це іронічну пісеньку:

«Москалики соколики,
Поїли всі наші волики,
А коли вернетесь здорові,
Поїсте й останні корови...»

Олександрівський ретраншемент, мав стати ключовою фортецею так званої «Дніпровської лінії», що простяглася від Дніпра до Азовського моря і включала в себе ще 6 фортець: Микитинську – на околиці с. Комишуваха Оріхівського р-ну; Кирилівську – на околиці с. Семенівка Пологівського р-ну; Григорівську – планувалася на місці при злитті річок Конка та Токмачка, але її залишків не знайдено; Олексіївську – околиця с. Ланцеве Бельмакського р-ну; Захарівську – на околиці с. Калайтаївка Бердянського р-ну; Петрівську – с. Новопетрівка Бердянського р-ну¹⁴.

Назви усі фортеці отримали від імен тодішніх воєначальників та вельмож Російської імперії, а не від імен святих, як це практикувалося раніше при зведенні фортець так званої «Української лінії». Це зайвий раз підкреслює мілітарну основу так званої «колонізації» Степової України, яка по-суті була традиційною для імперії експансією і завоюванням сусідніх земель.

Тут варто підкреслити, що **зимівник здавна був основою господарського освоєння чи навіть економічної колонізації Степової України, тоді як зведені на вже давно освоєних запорожцями землях московські фортеці були осередками експансії з відповідною мілітарною інфраструктурою**. Окрім 14 казарм, магазинів для провіанту і припасів, тут була в'язниця, шпиталь і навіть карантин, про який згадується в одному з документів Архіву Коша. В ньому 1771 року помер товариш Куренівського куреня Семен Басенко, майном якого комендант фортеці хотів самостійно розпорядитися без відома Коша¹⁵. Була тут і поштова станція, обслуговування якої теж лягло на плечі запорожців, що були направлені на заготівлю сіна¹⁶.

Наведена тут «Достоверная Ландкарта меж рек Днепра и Донца на расстояниях от устья Самары

до Изюма и Луганской станицы, сочиненная 1750 году в мае м[еся]це», добре ілюструє етапи захоплення лівобережних володінь запорожців¹⁷. На ній позначено лінії розмежування між імперіями: спочатку – це вже згадана «Українська лінія», що йшла вздовж річки Оріль; потім, між Орілью та Самарою позначено: – «Старая прежде бывшая граница 1714 года»; нижче – вісім фортець вздовж Самари і, далі степом, ще сім фортець до Станиці Луганської; ще нижче – по Кінських водах позначена «Російская і турецкая граница», звісно без позначення фортець так званої «Дніпровської лінії», які з'явилися тут трохи згодом – з 1770 року¹⁸ (Рис. 8).

Сумна доля спіткала й інші зимівники які опинилися в зоні будівництва інших фортець «Дніпровської лінії» на правому березі р. Кінської. Для спорудження фортець, казарм і на паливо московіти безжально нищили запорозькі байраки, розбирали зимівники, осаджували на козацьких землях пікінерів і різних зайдів. Донесення запорозьких старшин Петра Велегури з Кальміуса, Данила Малиновського й Пилипа Сніжка, яких Кіш відрядив з командою для обстеження й охорони угідь на низу Дніпра, змальовували сумну картину знищення запорозьких володінь у 1772–1774 рр. Кіш скаржився на це командуючому 2-ю армією В. Долгорукову, на що той відповідав, що «...она есть надобность государства и верноподданных рабов своей монархии»¹⁹. Звісно, що такі аргументи вільним запорожцям були не зрозумілі.

Наведені факти яскраво відображають сутність так званої «колонізації» вже давно заселених і загосподарених територій Запорозьких Вольностей. Тут слід чітко розрізняти поняття «господарської колонізації» територій і їх «експансії»²⁰. Основою першого процесу був зимівник і ватаги так званих добичників, а другого – фортеці з їх військовими гарнізонами. Тому добре відома з письмових джерел дата заснування Олександрів-

¹⁷ РГВИА ф. 846, оп. 16. д. 25841 л. 1. Достоверная Ландкарта меж рек Днепра и Донца на расстояниях от устья Самары до Изюма и Луганской станицы, сочиненная 1750 году в мае м[еся]це.

¹⁸ РГВИА ф. 846, Оп. 16. Д. 25841 л. 1. Достоверная Ландкарта меж рек Днепра и Донца на расстояниях от устья Самары до Изюма и Луганской станицы, сочиненная 1750 году в мае м[еся]це.

¹⁹ ЦДІАУ ф. 229. оп. 1. спр. 319. арк. 8.

²⁰ **Експансія** – розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за початкові межі. Розрізняють територіальну, економічну і політичну експансію. Прагнення держави до захоплення нових територій, колоній, ринків збуту в інших країнах // Вікіпедія – вільна енциклопедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

¹⁴ Молдавський Р. Фортеці Дніпровської лінії // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 2. С. 52–57.

¹⁵ ЦДІАУ ф. 229. оп. 1. спр. 317. арк. 9.

¹⁶ ЦДІАУ ф. 229. оп. 1. спр. 292. арк. 19.

ського ретраншементу знаменує собою саме початок експансії даної території, а не її заселення і господарське освоєння.

Отже, цілком очевидним є факт більш раннього існування численних запорозьких зимівників на теренах сучасного міста Запоріжжя. Будівництво тут військового укріплення московитів, так званого Олександрівського ретраншементу, поклало початок колоніальній історії нашого краю. Цей виключно військовий фортифікаційний об'єкт

яскраво засвідчує факт анексії але ніяк не заселення та господарського освоєння даної території.

Такий висновок стосується переважної більшості населених пунктів Степової України які беруть свій початок від запорозьких зимівників. Після ліквідації царатом Запорозьких Вольностей зимівники ще довго залишалися надійним прихистком старих запорожців, які так і не скорилися загарбникам та до кінця свого існування зберігали старі культурні традиції.

Додатки:

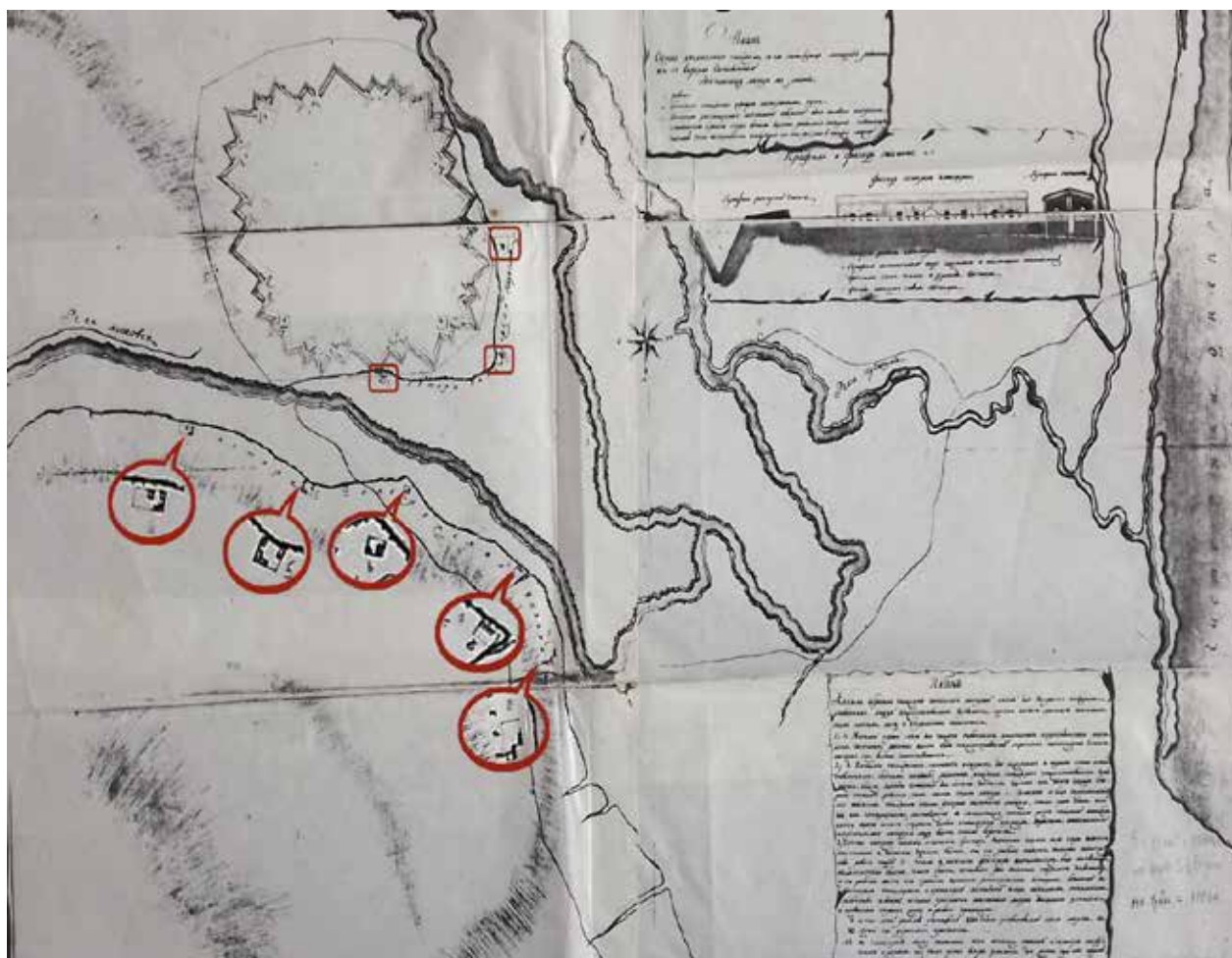

Рис. 1. План Олександрівського ретраншементу з позначеними навколо нього зимівниками

Рис. 2. «Достоверная Ландкарта меж рек Днепра и Донца на расстояниях от устья Самары до Изюма и Луганской станицы, сочиненная 1750 году в мае м[еся]це»

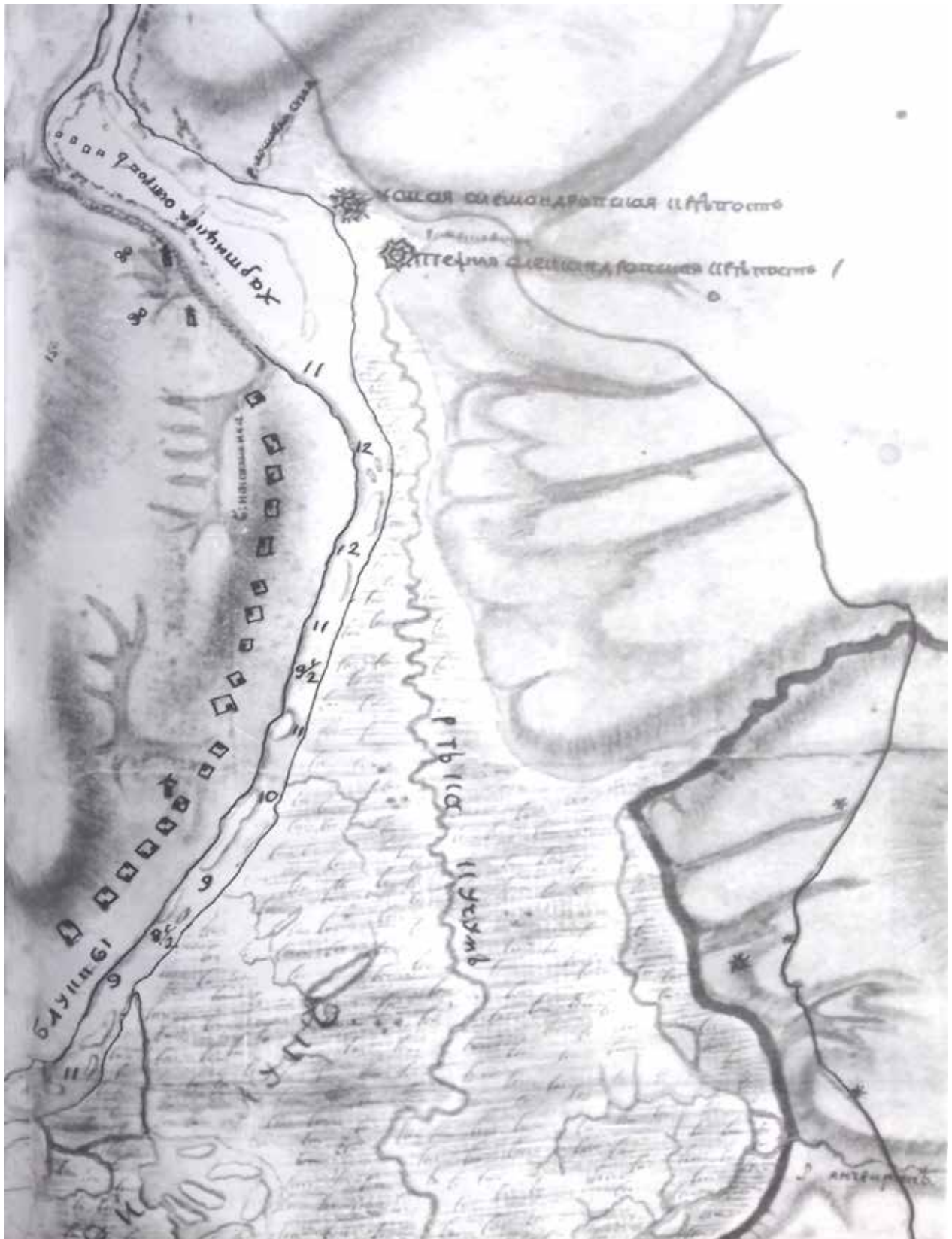

Рис. 3. Карта останньої чверті XVIII ст. зі «старою» і «ною» Олександрівською фортецями та суцільною лінією зимівників на правому березі Дніпра нижче о. Хортиця

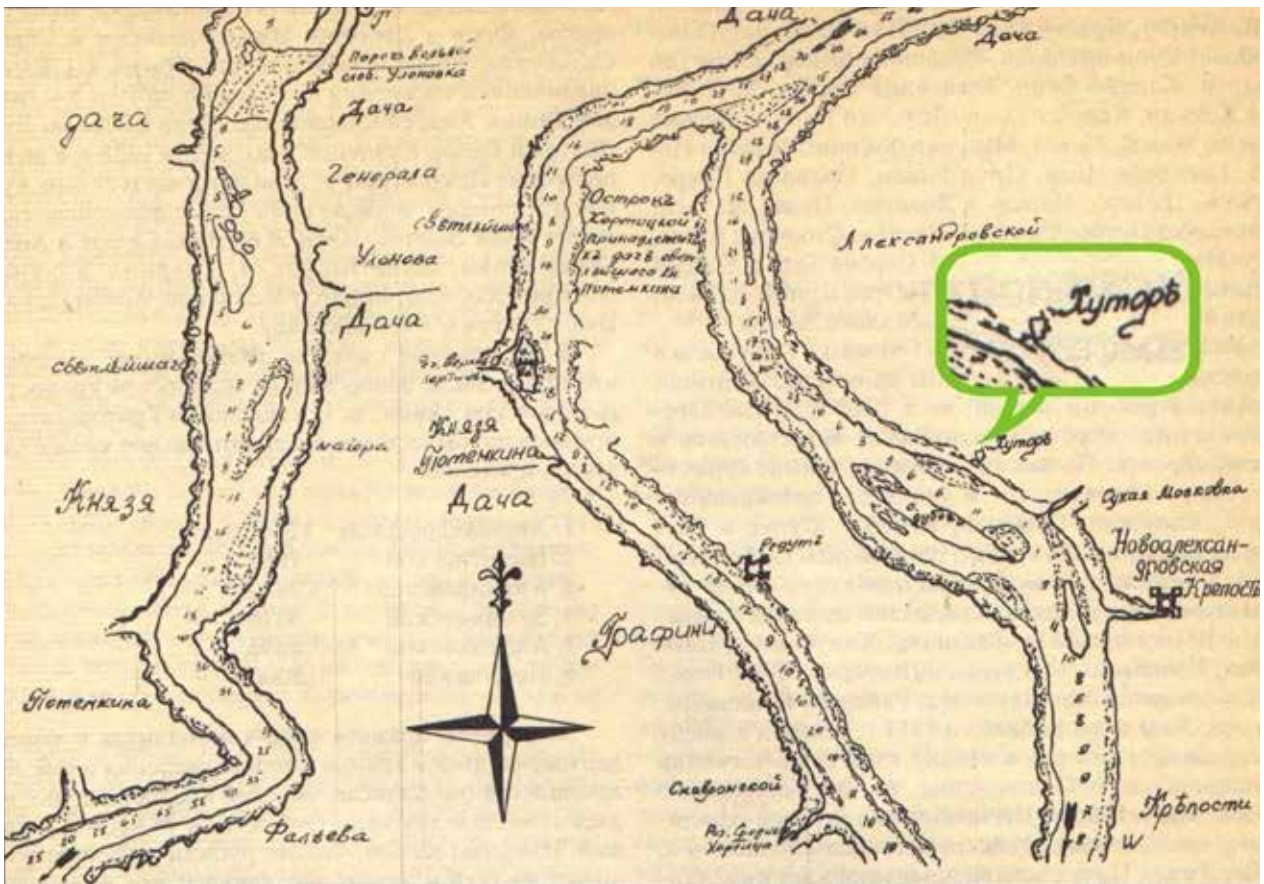

Рис. 4. Позначення «хуторъ» на так званій «даче Александровской крепости»

Рис. 5. Зимівники на берегах р. Московка. Фрагмент мапи 1772 року

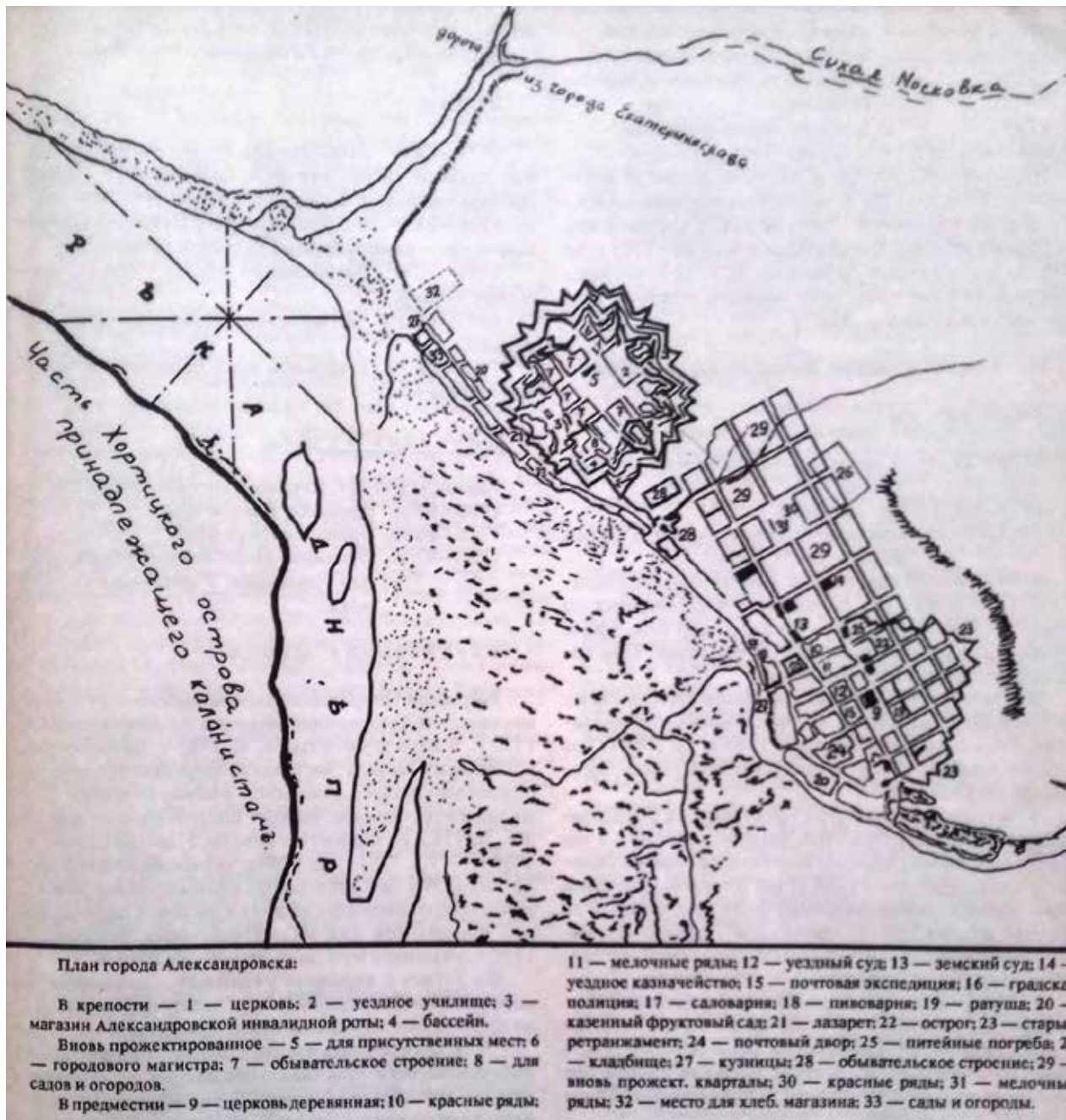

Рис. 6. План Олександрівська

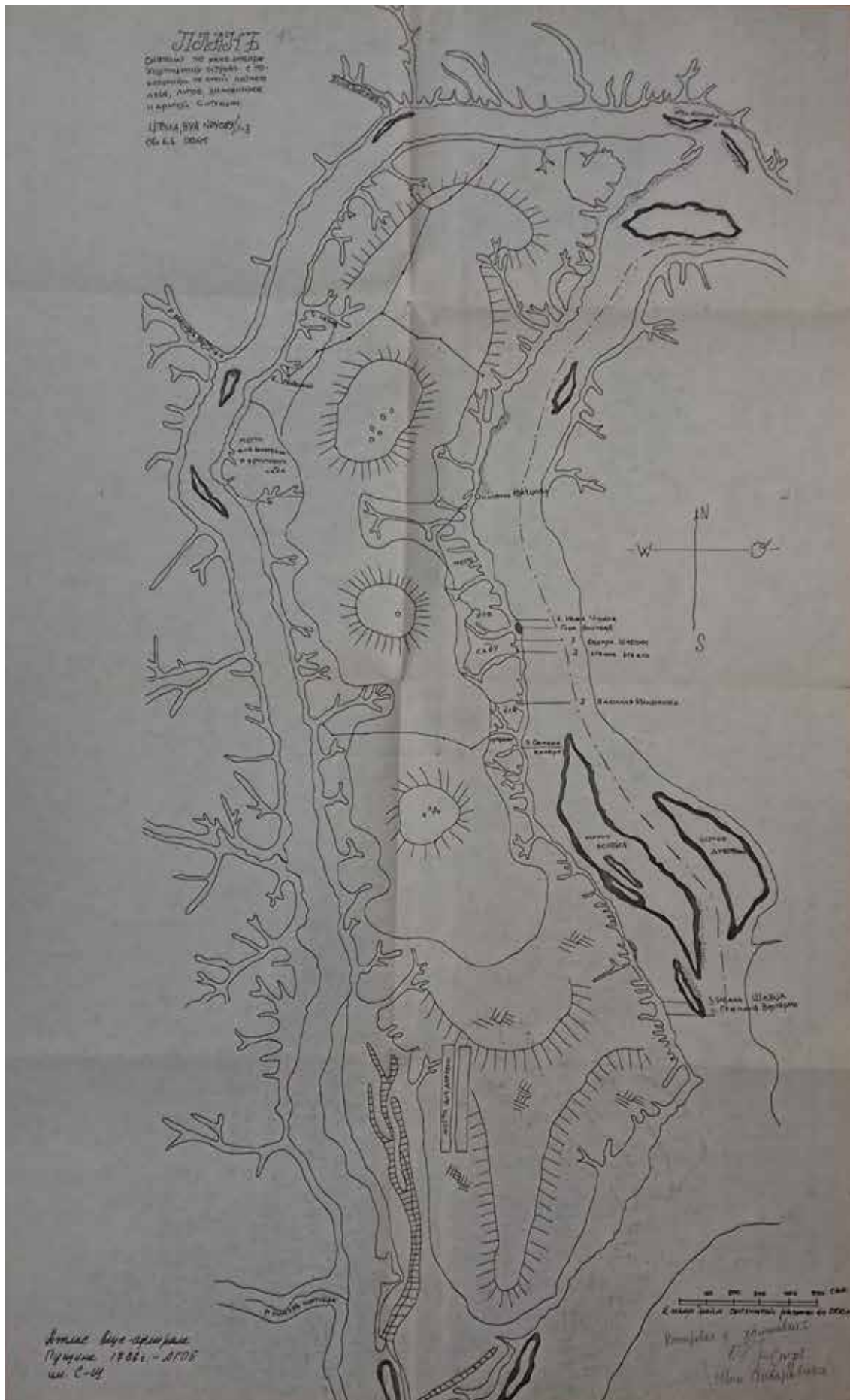

Рис. 7. Позначення зимівників на лівому березі о. Хортиця з іменами їх господарів на плані 1786 р.

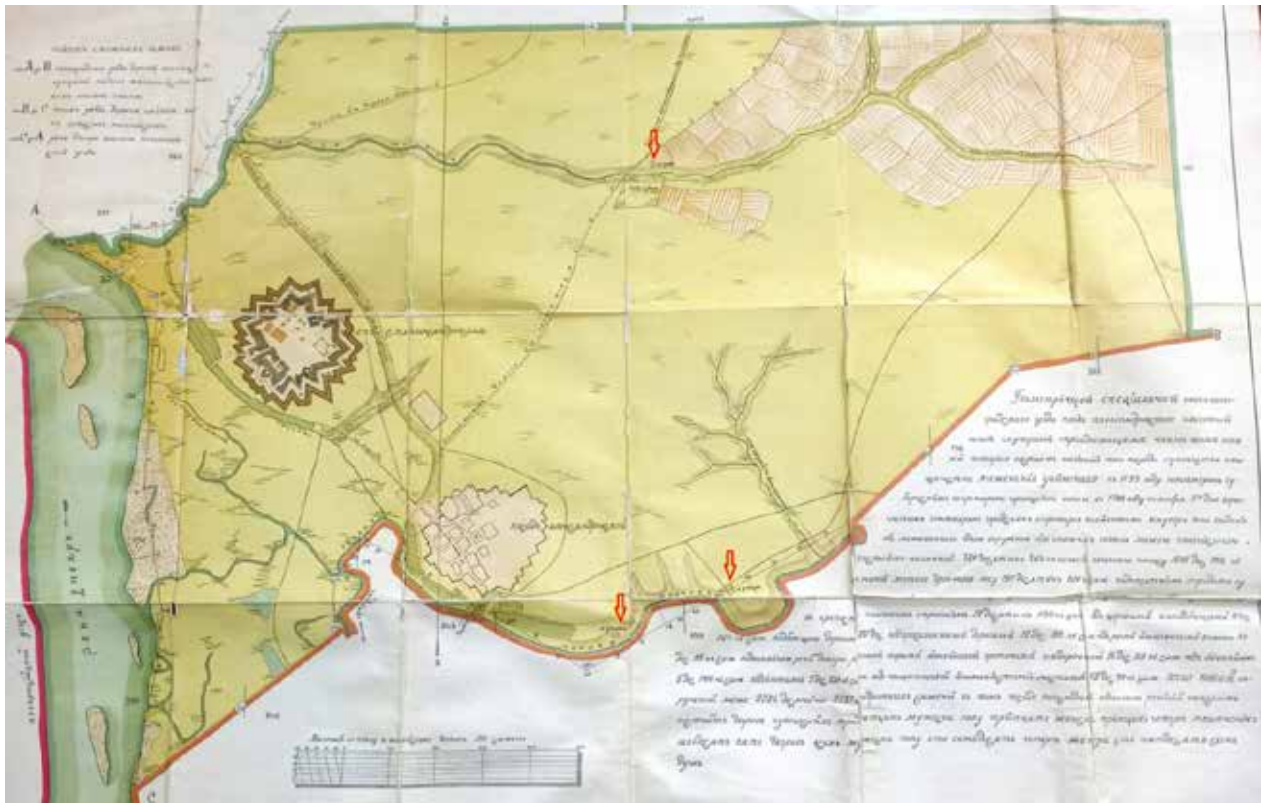

Рис. 8. «Опис суміжних земель 1795 року з позначеннями посаду, фортеці та хуторів на Мокрій Московці та Сухій Московці з «Казенним садом»

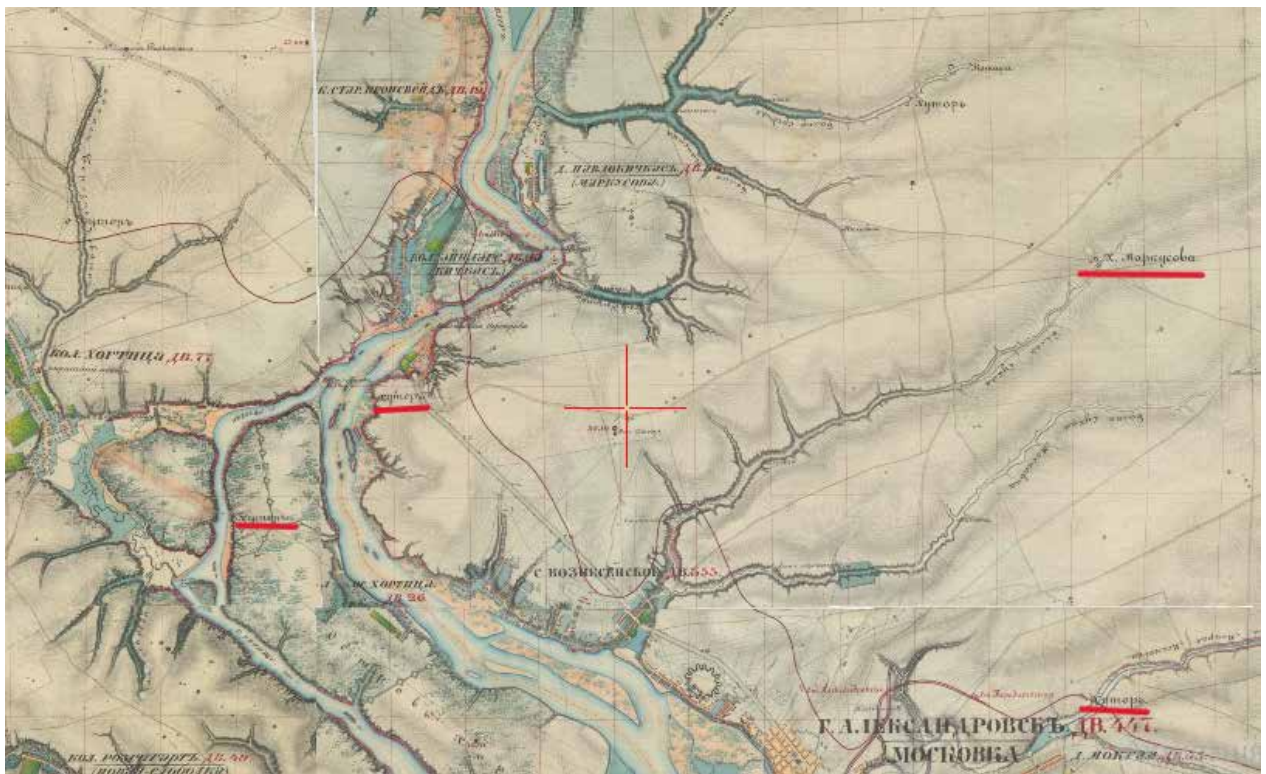

Рис. 9. Фрагмент карти 1853 р. з зображенням хуторів на о. Хортиця, Маркусова у верхів'ї Сухої Московки, біля Кічкаської переправи та на Мокрій Московці

Рис. 10. «Запорожжя» – світлина українського фотохудожника В. Світличного 40-х рр. ХІХ ст.

Рис. 11. «Запорозький хутір» світлина українського фотохудожника В. Світличного 40-х рр. ХІХ ст.

Рис. 12. Хутір (зимівник)

References

RGVIA F. 349. Op. 12/ D.5032.

Miller G. F. Istoricheskie sochinenia o Malorosii i Malorosijanax. – Moskva, V Universitetskoj tipografii. 1846. 96 c.

Novitskii JA. Tvory v 5 – ti tomakh. T. 2. – Zaporizzia: PP «AA Tandem», 2007. – 510 s., 16 s. il.

Shchodennyk meshkantsia sela Voznesenka Trokhyma Karmazia (1906 – 1918) / Uporiadnyky Yu. Kaptiukh, V. Stoichev, V. Karmazina / Voznesenski starozhytnosti. Vypusk 1. – Zaporizhzhia, 2010. – 158 s. – S. 11.

Novytskyi Ya. P. Ocherky ystoryi Zaporozhia (Aleksandrovska do 1921 h.) – Zaporozhe: RYP «Vsdavets», 1992. – 128 s.: yll.

Evarnytskyi D. Y. Dve poezdky v Zaporozhskuiu Sech Yatsenko-Zelenskoho, monakha poltavskoho monastyria, v 1750-1751 hh. / Evarnytskyi D. Y. – Ekaterynoslav : Typ. N. A. Andrushchenko, 1915. – 104 s.

Boiko A. V. Zaporozkyi zymivnyk ostannoï chverti XVIII stolittia. – Zaporizhzhia: RVP «Vydavets», 1995. Dodatok.

Moldavskiy R. Fortetsi Dniprovskoi linii // Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura. – 2007. – № 2. S. 52 – 57.

TsDIAU f.229. op.1. spr. 317. ark. 9.

TsDIAU f.229. op.1. spr. 292. ark. 19.

RHVYA f. 846, op. 16. d. 25841 l.1. Dostovernaia Landkarta mezh rek Dnepra y Dontsa na racstoianiakh ot ustia Samari do Yziuma y Luhanskoï stanytsi, sochynennaia 1750 hodu v mae m[esia]tse.

Ekspansiiia – rozshyrennia sfery panuvannia, vplyvu, poshyrennia choho-nebud za pochatkovi mezhi. Rozrizniaiut terytorialnu, ekonomichnu i politychnu ekspansiiu. Prahennia derzhavy do zakhoplennia novykh terytorii, kolonii, rynkiv zbutu v inshykh krainakh // Vikipediia – vilna entsyklopediia. <https://uk.wikipedia.org/wiki>.